

КОРИСЛИВИЙ МОТИВ ТА КОРИСЛИВА МЕТА ЗЛОЧИНІВ ПРОТИ ВЛАСНОСТІ

Аналізуються норми чинного кримінального закону в частині, що стосується мотивації та спрямованості злочинів проти власності; визначаються поняття корисливого мотиву та корисливої мети злочину; здійснюється порівняльна характеристика суспільної небезпеки корисливих та некорисливих злочинів проти власності. Досліджуються окремі проблемні питання, які пов'язані із цією тематикою та пропонуються способи їх вирішення.

Ключові слова: кримінальне право України, злочини проти власності, корисливий мотив, корислива мета.

Постановка проблеми. Загальнопоширеним у науці кримінального права є поділ злочинів проти власності на дві групи: корисливі та некорисливі. Однак дискусійними залишаються питання про те, чи є обов'язковими ознаками суб'єктивної сторони складів корисливих злочинів проти власності корисливий мотив та корислива мета; чи є корисливі злочини проти власності більш суспільно небезпечними, аніж некорисливі; чи слід визнавати корисливий мотив та мету ознакою, що впливає на ступінь суспільної небезпеки злочинів?

Стан дослідження. На монографічному рівні злочини проти власності були предметом розгляду таких українських науковців, як О.О. Дудоров, В. П. Ємельянов, М.Й. Коржанський, П.С. Матишевський. Широко досліджуються проблеми злочинів проти власності за чинним Кримінальним кодексом Російської Федерації, зокрема у працях А.Г. Безверхова, А.І. Бойцова, Л.Д. Гаухмана, Л.Л. Круглікова, Н.А. Лопашенко, С.В. Максимова, В.І. Плохової, Е.М. Плотіної, О.Г. Соловйова, С.А. Солодовнікова, В.С. Устинова, А.М. Шаріпова, І.Г. Шевченка А.В. Шульги. В Україні після прийняття чинного КК питання, що є об'єктом цього дослідження, висвітлюються переважно на рівні підручників та науково-практичних коментарів.

Метою цієї статті є дослідження понять корисливого мотиву та корисливої мети злочину; вирішення питання про обов'язковість цих ознак у складах корисливих злочинів проти власності, а також про доцільність визнання їх ознаками, що впливають на суспільну небезпеку та караність діянь; здійснення порівняльної характеристики суспільної небезпеки корисливих та некорисливих злочинів проти власності.

Виклад основних положень. Поділ злочинів проти власності на корисливі та некорисливі не є новим для науки кримінального права. Так, ще 1867 року з цього приводу А.Н. Лохвицький зауважував: «злочини проти власності поділяються на два основні види – знищення і викрадення. Відмінність зрозуміла з самих назв – в першому немає мети збагатитись за рахунок другого» [1, с. 619].

Радянською кримінально-правовою наукою запроваджено поділ злочинів проти власності на три групи (розкрадання, корисливі злочини, що не містять ознак розкрадання, та некорисливі злочини), який розглядався більшістю науковців поряд із поділом цих злочинів на злочини проти державної, колективної власності та злочини проти індивідуальної власності громадян. Для радянського кримінального права поділ злочинів проти власності на корисливі та некорисливі мав ще й ідеологічне значення. Так, наприклад, Ю.І. Ляпунов уже наприкінці існування Радянського Союзу в праці, опублікованій 1989 року під назвою «Корыстные правонарушения нетерпимы», визнавав незаконне збагачення в результаті вчинення корисливих злочинів виявом соціального паразитизму та психології «иждивенчества, рвачества и потребительства» [2, с. 3–5].

Сучасна наука кримінального права у питаннях класифікації злочинів проти власності також здебільшого послуговується таким критерієм, як корисливий мотив та мета злочину, копіюючи при цьому, як видається, «радянський» підхід. Єдиною відмінністю є відмова від уживання поняття «розкрадання».

Оскільки термін «розкрадання» в чинному КК України не згадується, то і у науці кримінального права при класифікації злочинів проти власності його не вживають (натомість цю групу злочинів, як правило, називають корисливими злочинами проти власності, що пов'язані із оберненням чужого майна на свою користь чи на користь інших осіб).

Отож, домінуючим у сучасній доктрині кримінального права є підхід, згідно з яким злочини проти власності поділяються на дві групи: корисливі та некорисливі. Корисливі злочини, своєю чергою, поділяються на дві підгрупи: ті, що пов'язані із оберненням чужого майна на свою користь чи на користь інших осіб, та ті, що не пов'язані із таким оберненням. При цьому більшість авторів визнають, що корисливий мотив та/або корислива мета є обов'язковими ознаками суб'єктивної сторони складів корисливих злочинів проти власності [3; 4, с. 461–463; 5, с. 343–344; 6, с. 165–166].

Видається, що така точка зору (як і сам поділ злочинів проти власності на корисливі та некорисливі) наділена певним ступенем умовності з уваги на такі основні аргументи.

Загальноновизнаним є віднесення мотиву та мети до факультативних ознак суб'єктивної сторони складу злочину. Факультативними є ознаки, які не притаманні всім без винятку складам злочинів, а набувають значення обов'язкових лише в тому випадку, якщо вони прямо вказані у статті Особливої частини КК або якщо вони прямо впливають із її змісту. Зі змісту статей розділу VI Особливої частини КК («Злочини проти власності») впливає таке. На мету заволодіння чужим майном прямо вказано лише в статті 187 КК (однак мета заволодіння чужим майном не є тотожною корисливій меті); про мотив злочину не згадується в жодній зі статей цього розділу. Отож, корислива мета та корисливий мотив прямо не вказані у жодній зі статей КК, якими передбачено відповідальність за злочини проти власності.

Чи можна вважати, що корислива мета та корисливий мотив прямо впливають із таких законодавчих термінів, як «викрадення», «вимога передачі», «заволодіння», «привласнення», «розтрата», «заподіяння майнової шкоди»? На наш погляд, смислове навантаження цих термінів не охоплює однозначний висновок про корисливі мотиви та мету такої діяльності. Адже мотив – це внутрішнє спонукання, рушійна сила вчинку людини, що визначає його зміст і допомагає більш глибоко розкрити психічне ставлення особи до вчиненого, а мета – це уявлення про бажаний результат, якого прагне особа, що визначає спрямованість діяння [7]. Користь – це одержання майнової вигоди, задоволення будь-яких особистих потреби матеріального характеру [8, с. 22].

Відтак корисливий мотив злочину – це внутрішнє спонукання суб'єкта злочину задовольнити особисті потреби матеріального характеру; корислива мета – це спрямованість діяння суб'єкта злочину на збагачення, одержання майнової вигоди для себе чи для інших.

Очевидно, що на практиці більшість крадіжок, грабежів, розбоїв, вимагань, шахрайств учиняються з корисливих спонукань. Однак, як видається, не в кожному випадку викрадення чи іншого протиправного заволодіння чужим майном йдеться про прагнення особи збагатитись за рахунок цього майна. Наприклад, винний із задрощів чи з помсти викрадає у потерпілого якусь річ і одразу ж викидає її у смітник. Мотив задрощів чи помсти в цьому випадку поєднується з метою позбавити потерпілого певного майна, а не з метою власного збагачення.

Ще одним можливим варіантом викрадення чужого майна без корисливих мотивів та мети є випадок, описаний в одній із задач Практикуму з Кримінального права України за редакцією С.С. Яценка. На шосе Деревцов підійшов до Войкової і почав тягнути її в лісопосадку, пропонуючи вступити в статеві зносини. Вона вчинила опір, їй вдалось вирватись, але на місці події залишилась її сумка з грошима і різними речами. Деревцов підняв сумку й зі словами: «Підеш зі мною – віддам, а не підеш – не віддам» – пішов у лісопосадку. Коли Войкова зупинила автомобіль, Деревцов із місця події втік, залишивши сумку. Корислива мета тут також відсутня; заволодіння майном в цьому випадку вчинялось з метою змусити потерпілу до певної поведінки; мотивом посягання було прагнення задовольнити свої статеві, а не матеріальні потреби.

Проте, у вказаних вище випадках заподіюється шкода власності як об'єкту кримінально-правової охорони. Залишення схожих випадків посягань на чуже майно без кримінально-правової оцінки означатиме нехтування законними інтересами потерпілої особи – власника, для якого істотного значення немає – чи скористався винний її майном, чи просто викинув його.

Тому видається, що корисливу мету та корисливий мотив не слід визнавати обов'язковими ознаками жодного зі злочинів, що передбачені статтями розділу VI Особливої частини КК, а випадки вчинення посягань на власність без таких мотивів та мети слід кваліфікувати за відповідними статтями цього розділу (залежно від способу вчинення цих посягань).

Під час поділу злочинів проти власності на корисливі та некорисливі окрему увагу слід звертати на умовність такого поділу, оскільки, як зазначалось вище, злочини, які традиційно відносились до корисливих, можуть вчинятись без корисливих мотивів та мети. Водночас, вчиняючи традиційно некорисливі злочини проти власності (зокрема знищення або пошкодження чужого майна), винний може керуватись корисливими мотивами та метою. Наприклад, виконавець такого злочину може діяти на замовлення іншої особи та мати на меті одержання матеріальної винагороди.

Цікавим аспектом досліджень, витоки яких можна знайти у наукових працях кінця 19 століття, є оцінка суспільної небезпечності некорисливих злочинів проти власності та її порівняння із суспільною небезпечністю корисливих посягань на власність. В основу такої оцінки було закладено поділ знищення майна на «нижчі» та «вищі»

види. Критерієм цього поділу виступав елемент, що лежав поза майном і навіть поза прямим умислом злочинця, – безпека для життя людини. При цьому «нижчі» види знищення майна визнавались менш суспільно небезпечними, ніж корисливі злочини, а «вищі» види знищення (ті, що вчинялись загальнонебезпечними способами) розцінювались як більш суспільно небезпечні не лише порівняно з крадіжкою, але порівняно з будь-яким іншим способом викрадення майна [1, с. 619].

У сучасній теорії кримінального права загальноновизнано, що ознакою злочинного діяння є його суспільна безпека, яка виконує домінуючу роль серед чинників (обставин) криміналізації діяння. Зміст суспільної безпеки діяння виявляється в тому, що воно заподіює або може заподіяти істотну шкоду фізичній чи юридичній особі, суспільству, державі.

Як справедливо зазначає Є.Л. Стрельцов, «знищення, пошкодження та інші подібні дії містять у собі значну суспільну небезпеку, об'єктивно не меншу, ніж корисливі злочини» [9, с. 126]. «Порушуючи принцип недоторканості власності, підриваючи стимули до активної підприємницької та іншої економічної діяльності, викликаючи соціальну напруженість і провокуючи ріст конфліктів у суспільстві, ці правопорушення підривають стабільність і стійкість економічної системи, серйозно перешкоджають економічному росту, порушують нормальне функціонування основних економічних процесів» [10, с. 187].

Згідно з найбільш усталеним підходом щодо співвідношення суспільної небезпечності корисливих та некорисливих злочинів проти власності, корисливі злочини визнаються більш суспільно небезпечними, аніж некорисливі.

Найперше це пояснюється тим, що корисливі злочини кількісно переважають як у загальній структурі злочинності, так і серед посягань на власність. Також такий підхід ґрунтується на положеннях чинного КК, зокрема, такий висновок випливає із порівняння санкцій статей КК, які передбачають відповідальність за корисливі та некорисливі злочини проти власності.

Так, наприклад, за вчинення основного складу крадіжки як мінімальне покарання КК передбачає штраф від п'ятдесяти до ста неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, тоді як мінімальним покаранням за умисне знищення або пошкодження майна у великих розмірах є штраф до п'ятдесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян. Крадіжка, вчинена у великих розмірах, карається позбав-

ленням волі на строк від п'яти до восьми років, грабіж, вчинений у великих розмірах, – до десяти років, тоді як за умисне знищення майна у великих розмірах як максимальне покарання КК передбачає позбавлення волі на строк до трьох років. Отож, відсутність корисливого мотиву сприймається як обставина, що свідчить про нижчий рівень суспільної небезпеки (порівняно із корисливими посяганнями на власність).

Проте, в теорії кримінального права висловлювалось діаметрально протилежне твердження, згідно з яким знищення і пошкодження майна, за інших рівних умов, є більш суспільно небезпечним, ніж корисливі злочини, «оскільки при цьому із економічного обігу і споживання суспільства (законного і незаконного) майно вилучається назавжди або ж воно в такий обіг повертається лише за умови суттєвих затрат на його відновлення, а схоронність, збереженість майна, з точки зору соціально-економічного підходу, є фактором благополуччя не лише окремого власника, але й суспільства в цілому» [11, с. 4–5]. Насправді, майно, здобуте злочинним шляхом, не втрачає свої споживчі властивості, тобто здатність задовольняти матеріальні та нематеріальні потреби членів суспільства. Воно зберігає свою мінову вартість, економічну цінність, залишається в майновому обігу, може бути виставлене власником із чужого незаконного володіння. Тоді як у результаті умисного чи необережного знищення майна речі припиняють своє існування, виключаються із майнового обігу, втрачають свої споживчі якості, мінову та економічну цінність. Право власності в результаті знищення майна припиняється (п. 4 ч. 1 ст. 346 ЦК), оскільки при цьому зникає сам об'єкт права власності.

У цьому аспекті найбільш обґрунтованим видається підхід, згідно з яким суспільна небезпечність корисливих та некорисливих злочинів проти власності співвідносяться між собою як приблизно рівні величини. Однакова суспільна небезпечність цих посягань обґрунтовується низкою факторів. По-перше, «з урахуванням економічних реалій, законодавець не повинен корисливий характер злочинів проти власності визнавати обставиною, що посилює відповідальність, і встановлювати більш суворі покарання на підставі виключно корисливої мотивації та цілеспрямованості останніх» [10, с. 149].

Йдеться про те, що в умовах ринкової економіки користь, як прагнення вигоди, збагачення, – це основні мета та мотив економічної поведінки всіх учасників економічних відносин. А те, що визнається нормальним у легальному секторі економіки і відповідає сучасним

економічним закономірностям, не може розглядатися як обставина, що посилює юридичну відповідальність у нелегальному секторі економіки. «Оскільки нажива, як і отримання прибутку, в умовах ринкових відносин є природним атрибутом економічного життя людей і суспільства, то можливою є зміна кримінально-правової оцінки користі, що лежить в основі вчинення цілої низки злочинів» [12, с. 220].

По-друге, як уже зазначалось вище, для учасників економічних відносин не має принципового значення, з яких саме мотивів (корисливих чи некорисливих) вчиняються посягання на їх майнові права та інтереси.

По-третє, з огляду на розуміння об'єкта злочинів проти власності, як економічних відносин із забезпечення оптимального задоволення потреб їх учасників при раціональному використанні матеріальних благ, також не впливає висновок про те, що корисливі посягання є більш суспільно небезпечними, аніж некорисливі.

З огляду на це, цікавою видається законодавча оцінка суспільної небезпечності такого некорисливого злочину проти власності, як умисне знищення або пошкодження майна.

З 1 січня 2012 року злочинним визнається лише таке умисне знищення або пошкодження майна, яким заподіяна реальна майнова шкода у розмірі $1073 : 2 \times 250 = 134125$ гривень (з урахуванням розміру податкової соціальної пільги). З 1 січня 2012 року крадіжка є кримінально-караним діянням, коли вона вчинена у розмірі 107,3 грн. Отже, викрадення чужого майна на суму 107,3 грн за ступенем суспільної небезпеки прирівняне до умисного знищення або пошкодження майна на суму 134125 грн (оскільки санкції за ці два злочини встановлені на однаковому рівні).

Чинна редакція статті 194 КК призводить до того, що на практиці виникають парадоксальні ситуації, коли кримінально-правова кваліфікація зводиться до абсурду.

Прикладом цього може слугувати ухвала Колегії суддів Судової палати у кримінальних справах Верховного Суду України від 31 серпня 2010 року. Цією ухвалою підтверджено вирок Чигиринського районного суду Черкаської області від 21 грудня 2009 року в частині кваліфікації дій засудженого за ч. 2 ст. 194 КК (як умисного знищення чужого майна, вчиненого шляхом підпалу). Проте виключено з «кваліфікації його дій за ч. 2 ст. 194 КК таку кваліфікуючу ознаку, як заподіяння шкоди у великих розмірах» [13]. Підставою такого рішення ВСУ було визнано те, що заподіяна потерпілій матеріальна шкода в

сумі 24 311,83 грн не становила великої шкоди, оскільки на момент вчинення злочину розмір шкоди, який вважався великим, мав становити суму більшу 75625 грн.

У цьому випадку, як видається, колегія суддів цілком правильно оцінила ступінь суспільної небезпеки вчиненого діяння та не змогла залишити його безкарним. Але така оцінка відбулась на «інтуїтивному рівні» з порушенням чинного КК та призвела до нехтування правилами кримінально-правової кваліфікації. Адже суд кваліфікував дії підсудного за ч. 2 ст. 194 КК (визнав наявність у його діях кваліфікованого складу), при цьому заперечуючи наявність ознак основного складу злочину, передбаченого ч. 1 ст. 194 КК.

На основі цих аргументів закріплений в кримінальному законодавстві підхід до оцінки суспільної небезпеки умисного знищення або пошкодження майна видається таким, що не відповідає вимогам часу та потребує змін.

Додатково це підтверджується ще й відсутністю статті КпАП, яка б встановлювала відповідальність за адміністративне правопорушення, що полягає в умисному знищенні чи пошкодженні чужого майна.

Умисне знищення чи пошкодження чужого майна на суму, меншу ніж 134 125 грн тягне за собою виключно цивільну відповідальність. Вихід із цієї ситуації вбачається у встановленні кримінальної відповідальності за умисне знищення чи пошкодження чужого майна, що завдало значної шкоди потерпілому та адміністративної відповідальності за такі ж діяння, якими не заподіяно значної шкоди потерпілому.

Висновки. Корислива мета та корисливий мотив не є обов'язковими ознаками жодного із злочинів, що передбачені статтями розділу VI Особливої частини КК, а випадки вчинення посягань на власність без таких мотивів та мети слід кваліфікувати за відповідними статтями цього розділу (залежно від способу вчинення цих посягань). Під час поділу злочинів проти власності на корисливі та некорисливі окрему увагу слід звертати на умовність такого поділу.

Суспільна небезпечність корисливих та некорисливих злочинів проти власності співвідносяться між собою як приблизно рівні величини. Одним із шляхів урахування цієї обставини на законодавчому рівні є встановлення кримінальної відповідальності за умисне знищення чи пошкодження чужого майна, що завдало значної шкоди потерпілому.

Висновки, зроблені в цій статті, можуть бути покладені в основу правотворчої діяльності, а також слугувати підґрунтям для подальших наукових розвідок, що стосуються кримінально-правової характеристики злочинів проти власності.

1. Лохвицкий А.Н. Курс русского уголовного права / А.Н. Лохвицкий. – СПб.: Типография Правительствующего Сената, 1867. – С. 619. – 988 с.
2. Ляпунов Ю.И. Корыстные правонарушения нетерпимы / Ю.И. Ляпунов. – М.: Сов. Россия, 1989. – 128 с.
3. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: pravoznavec.com.ua/books/162/12238/28/#chapter
4. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України. – 4-те вид., переробл. та доповн. / за ред. М.І. Мельника, М.І. Хавронюка. – К.: Юридична думка, 2007. – 1184 с.
5. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України. – 4-те вид., переробл. та доповн. / відп. ред. С.С. Яценко. – К.: А.С.К., 2006. – 848 с.
6. Кримінальне право України. Особлива частина: підручник. – Вид. 2-ге, переробл. та допов. / за ред. М.І. Мельника, В.А. Клименка. – К.: Атіка, 2008. – 712 с.
7. Бажанов М.І. Кримінальне право України / М.І. Бажанов. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: pravoznavec.com.ua/books/letter/25/%C1/1511
8. Тищенко В.В. Корыстно-насильственные преступления: криминалистический анализ: монографія / В.В. Тищенко. – М.: Юридическая литература, 2002.
9. Стрельцов Е.Л. Економічні злочини: внутрідержавні та міжнародні аспекти. – Одеса: Астропринт, 2000. – 476 с.
10. Безверхов А.Г. Уничтожение и повреждение имущества: вопросы истории, теории, практики: монографія / А.Г. Безверхов, И.Г. Шевченко. – М.: Юрлитинформ, 2010. – 192 с.
11. Файзрахманова Л.М. Уголовная ответственность за уничтожение или повреждение чужого имущества по УК России: автореф. дис. на соискание ученой степени канд. юрид. наук / Л.М. Файзрахманова. – Ижевск, 2002. – 17 с.
12. Козаченко И.Я. Содержательно-функциональная дифференциация корысти (состояние и перспектива) / И.Я. Козаченко // Пять лет действия УК РФ: итоги и перспективы: материалы II Международной научно-практической конференции (30–31 мая 2002 г.). – М.: ЛексЭст, 2003. – С. 219–222.
13. Ухвала Колегії суддів Судової палати у кримінальних справах Верховного суду України від 31 серпня 2010 року.

Газдайка-Василишин И.Б. Корыстный мотив и корыстная цель пре ступлений против собственности.

Анализируются нормы действующего уголовного закона в части, касающейся мотивации и направленности преступлений против собственности; определяются понятие корыстного мотива и корыстной цели преступлений; осуществляется сравнительная характеристика общественной опасности корыстных и некорыстных преступлений против собственности. Исследуются отдельные проблемные вопросы, связанные с данной тематикой и предлагаются способы их решения.

Ключевые слова: уголовное право Украины, преступления против собственности, корыстный мотив, корыстная цель.

Gazdayka-Vasylyshyn I.B. Mercenary motive and mercenary purpose of crimes against property.

Norms of existing criminal law on the issues relating to motivation and direction of crimes against property are analyzed; the concepts of mercenary motive and mercenary purpose of the crime are defined; comparing characteristic of social danger of mercenary and non-mercenary crimes against property is carried out. Separate problematic issues, connected with the subject under study are investigated and methods of their solving are introduced.

Key words: criminal law of Ukraine, crimes against property, mercenary motive, mercenary purpose.

Стаття найшла 17 лютого 2012 р.

УДК 343.2.01:351.74

**В.П. Захаров,
В.Л. Ортинський, І.Ф. Хараберюш**

**ПРАВА І СВОБОДИ ЛЮДИНИ І ГРОМАДЯНИНА
В УМОВАХ ВИКОРИСТАННЯ
СПЕЦІАЛЬНОЇ ТЕХНІКИ**

Розглядаються питання, пов'язані з можливістю порушення або обмеження основних прав і свобод людини через застосування засобів спеціальної техніки під час здійснення оперативно-розшукової діяльності і кримінального судочинства та можливі шляхи їх вирішення.

Ключові слова: правоохоронна діяльність, кримінальний процес, оперативно-розшукова діяльність, спеціальна техніка.

Постановка проблеми. Захист конституційних прав і свобод людини і громадянина є одним із найважливіших критеріїв, що характеризують ступінь цивілізованості і демократичності будь-якої держа-